

Een herverkaveling van het politieke landschap is weinig waarschijnlijk

| Patrick Stouthuysen

Kunnen de verschillende pleidooien voor politieke herverkaveling niet veel leren van enkele wijze woorden van Willem Elsschot?

1.

In zijn 11 juli-toespraak hield minister-president Patrick Dewael een pleidooi voor een herverkaveling van het Vlaamse politieke landschap. De democratie zou er wel bij varen wanneer drie, vier grote partijen de politieke dienst uitmaakten. De versnippering, aldus nog Dewael, speelt immers in de kaart van het Vlaams Blok. De minister-president is niet de eerste en vermoedelijk ook niet de laatste die een lans breekt voor politieke herverkaveling. Nog niet zo lang geleden, in volle Dutroux-crisis, zag het er zelfs even naar uit dat het partijenlandschap inderdaad ingrijpend van vorm zou veranderen. Toen werden in zaal F van de Senaat woeste plannen gesmeed voor een nieuwe politieke formatie die, over de grenzen van de bestaande partijen heen, de vernieuwers zou verenigen. Die vernieuwers hadden zich geen beter moment kunnen wensen. Het hele land stond op zijn kop, de traditionele politiek werd verguisd en de pers riep om een nieuwe politieke cultuur. Maar de vernieuwers aarzelden. Tussen droom en daad stonden, net als in het gedicht van Elsschot, “wetten in den weg en praktische bezwaren en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren”. Om die drie redenen wordt het ook nu niets met de politieke herverkaveling.

2.

Eerst de wetten. Het Belgische kiessysteem is relatief vriendelijk voor kleine en middelgrote partijen. Het Belgische systeem steunt op een evenredigheidsstelsel, wat maakt dat de bonus voor grote partijen beperkt blijft. Er is ook geen

kiesdrempel, wat maakt dat het zelfs voor erg kleine partijen interessant blijft om zich als zelfstandige politieke formatie aan de kiezer aan te bieden. Zolang het huidige systeem blijft bestaan, komt er dan ook geen herverkaveling. Dat heeft te maken met een rationele afweging van het eigenbelang. Zolang het systeem het toelaat dat je als kleine of middelgrote partij verkozenen haalt, gaan die partijen op eigen kracht door. Partijen zullen maar tot samenwerken besluiten wanneer ze er van overtuigd zijn dat ze daar beter van worden. Agalev zal pas met de SP in de boot stappen wanneer het alternatief een electorale afgang betekent. De HD-21'ers zullen, bijvoorbeeld, pas met de VLD in zee gaan wanneer het duidelijk wordt dat ze op eigen kracht schipbreuk leiden. Politiek is tot op grote hoogte ook een zaak van rekenen en tellen. Vandaag is er niets dat partijen tot electoraal samenwerken en herverkavelen dwingt. Pas als het verkiezingssysteem ze daartoe verplicht, komen er nieuwe allianties en nieuwe politieke formaties.

De rechtstreekse verkiezing van de burgemeesters opent mogelijk zo'n spoor. Als we opteren voor een systeem in twee rondes, waarin bijvoorbeeld alleen de twee sterkste kandidaten naar de volgende ronde mogen gaan, zal er vrij snel over samenwerking en kartelvorming worden gepraat. Immers: op dat moment wordt het van levensbelang om al van in het begin goede afspraken te maken. In het Franse systeem zie je dat al van voor de eerste ronde partijen met elkaar beginnen te onderhandelen, met het oog op de tweede ronde. Naar de Vlaamse context vertaald kan je je voorstellen dat groenen en socialisten met elkaar

het gesprek zullen beginnen over een gemeenschappelijke kandidaat in de eerste ronde, als het risico bestaat dat ze elk apart maar op de derde of de vierde plaats zullen uitkomen. Als zo'n systeem met verschillende rondes ingang vindt, kan je verwachten dat – alleszins op lokaal vlak – er meer samenwerkingsverbanden op langere termijn zullen ontstaan. Tot een echt ingrijpende herverkaveling zal het evenwel maar komen wanneer het verkiezingsstelsel daartoe dwingt, bijvoorbeeld wanneer er een meerderheidsstelsel komt naar Brits model. Dan zal er vrijwel automatisch een centrumlinks en een centrumrechts blok tot stand komen. Vanaf het moment dat je, zoals in Italië, dat meerderheidsstelsel dan weer wil corrigeren – bijvoorbeeld door een deel van de zetels via een evenredige verdeling te verkiezen – zie je opnieuw het aantal partijen vermenvuldigen. Het partijlandschap is in belangrijke mate het resultaat van het gehanteerde verkiezingsstelsel. Herverkaveling is niet alleen een kwestie van mentaliteit of van goede wil. Als het systeem het toelaat dat je als kleine of middelgrote partij electoraal kan overleven, dan zijn er weinig prikkels om het gesprek met anderen aan te vatten. Als je drie, vier partijen wil overhouden, dan zal je aan het verkiezingsstelsel moeten sleutelen.

3.

Dan zijn er de praktische bezwaren. Zelfs al zou iedereen van het nut van een herverkaveling en van een aanpassing van het kiessysteem overtuigd zijn, zelfs dan is de kans niet groot dat er werkelijk iets verandert. Dat heeft te maken met het feit dat de actoren die de verandering moeten doorvoeren zelf betrokken partij zijn. De ervaring van de commissie Politieke Vernieuwing zegt genoeg. In het verlengde van de Witte Mars werden grote woorden gesproken en werd veelvuldig benadrukt dat er werk ging worden gemaakt van andere politieke spelregels. Burgers dienden dicht bij het beleid te worden betrokken en er werd aan een nieuwe politieke cultuur gewerkt. Er werd een parlementaire commissie in het leven geroepen en experts werden aangeduid die het nodige voorbereidende studiewerk moesten verrichten. Die experts hebben knap werk gele-

verd. Ze hebben alle mogelijke veranderingsscenario's bekeken en doorgelicht. Van de kant van de politiek was de reactie teleurstellend, maar ook begrijpelijk. In eerste instantie wenste elke partij verandering, op voorwaarde dat ze er beter van werd. Kleine partijen waren bijvoorbeeld voorstander van grotere kiesarrondissementen, omdat zulks hun electorale kansen zou verhogen. Grote partijen waren dan weer helemaal gewonnen voor ingrepen waar zij baat bij zouden hebben. Na verloop van tijd ontstond een patsituatie en toen verloor iedereen alle belangstelling. Commissievoorzitter Van der Maelen bewoog hemel en aarde om zijn commissieleden bij elkaar te krijgen. We konden in de krant lezen dat hij zelfs taartjes kocht om toch maar het quorum te halen bij de vergaderingen. Niets mocht baten: het initiatief stierf een stille dood.

Eigenlijk gaat het om een absurde oefening: we vragen spelers tijdens het spel, nieuwe regels te bedenken. Uiteraard gaat dan iedereen precies die regels voorstellen waar hij of zij beter van wordt. De kans dat het via een of

andere fundamentele ingreep in de verkiezingsregels tot herverkaveling komt, is dan ook niet groot. Ingrijpende veranderingen van de politieke spelregels, zoals een verandering van kiessysteem, vinden meestal plaats in crisismomenten, na een oorlog bijvoorbeeld, of na een wisseling van een regime of een of andere uitzonderlijke gebeurtenis. In Frankrijk waren vermoedelijk alle betrokkenen het erover eens dat het systeem van de Vierde Republiek onwerkbaar was. Pas nadat het regime op de rand van de afgrond stond en De Gaulle als redder des vaderlands was ingehaald, lukte het om nieuwe instellingen in het leven te roepen. Het zijn trouwens ook dat soort crisismomenten waarop het partijlandschap door elkaar wordt geschud en er nieuwe politieke verhoudingen ontstaan. Pas toen de Italiaanse staat, in het begin van de jaren negentig, na de schandalengolf dreigde in elkaar te klappen, kwam er ruimte voor nieuwe partijen en nieuwe allianties. Misschien was er hier te lande heel even, op het hoogtepunt van de Dutroux-crisis, ook zo'n moment waarop alles anders had kunnen worden. Dat moment is evenwel voorbij.

*Politiek is tot op grote
hoogte ook een zaak van
rekenen en tellen. Vandaag
is er niets dat partijen tot
electoraal samenwerken en
herverkavelen dwingt.*

4.

En dan is er ook nog zoals Elsschot het formuleerde, “de weemoedigheid, die niemand kan verklaren”. Politiek is niet alleen een kwestie van rationaliteit, eigenbelang en afwegingen. Politiek is ook een zaak van emotie, van persoonlijke voor- en afkeuren, van sympathie en antipathie, van gewoonten en tradities, van smaak en cultuur. Op papier is er vrijwel niets dat bijvoorbeeld Agalev en de SP van elkaar onderscheidt. De partijprogramma's zijn vrijwel inwisselbaar. In het beleid leggen rood en groen dezelfde accenten. In het dagelijkse partijleven gaat het evenwel om werelden van verschil. De partijcultuur van groenen en socialisten is totaal verschillend. Het feit dat het ACW – nu het de banden met de CVP lossert maakt – precies bij Agalev en niet bij de SP gaat aankloppen, heeft ook met die culturele verwantschappen en verschillen te maken. De kans dat ex-Volksuniërs bij de SP terecht komen is evenmin groot. Ook al blijkt het dan te klikken tussen Anciaux en Stevaert en ook al bestaat er sympathie voor de persoon van Patrick Janssens: de culturele kloof is te breed.

Precies op deze emotionele kant van het politieke bedrijf lopen herverkavelingsexperimenten nogal eens vast. Toen bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen CVP en VU besloten als één partij naar de kiezer te trekken, eindigde men in plaats van met één met drie lijsten. Naast de eenheidslijst Antwerpen '94 doken er aparte lijsten van traditionele CVP'ers en VU'ers op. Lijsten die overigens niet bestonden uit gebuisde kandidaten of uit ambitieuze politici die hun carrière gedwarsboomd zagen: het ging veeleer om ouwe getrouwe partijleden die het liefst de traditionele partij zagen voortbestaan. Dat is vandaag in de VU overigens niet anders: er is een grote middengroep die emotioneel geen afstand wil doen van het partijverleden. Die groep gaat door met de partij, desnoods zonder kiezers.

Maar soms lukt herverkaveling. Een Nederlands politicoloog, Gerrit Voerman, heeft vier grote Nederlandse partijfusies of -hergroeperingen bestudeerd: het ontstaan in 1921 van de Vrijheidsbond uit drie liberale partijtjes, van de Partij van de Arbeid in 1946 uit drie progressieve politieke formaties, van het CDA in 1980 uit drie christelijke partijen en van Groen Links in 1982 uit drie kleine linkse partijtjes¹. Factoren die zo'n fusie bevorderen zijn het reeds bestaan van niet-nationale vormen van electorale samenwerking, van

niet-electorale vormen van samenwerking en, vooral, van externe druk van de potentiële achterban. Een geslaagde partijfusie ging telkens gepaard met een grote campagne, buiten de betrokken partijen om, ten voordele van zo'n fusie, bijvoorbeeld via manifesten, open brieven of petitie's. Pas als er een klimaat ontstaat waarin het lijkt alsof de toekomstige kiezers van de nieuwe formatie een signaal geven, durven de partijen de stap naar fusie te zetten. Terugvertaald naar de huidige Vlaamse context kunnen we alleen maar concluderen dat die gunstige factoren (nog) niet of nauwelijks aanwezig zijn. Er zijn geen systematische lokale experimenten van bijvoorbeeld rood-groene of geel-blauwe samenwerking. Partijen houden geen gezamenlijke thema-congressen of thematische campagnes. Er zijn geen initiatieven, zoals destijds van Tom Lanoye, om politici van verschillende partijen samen op één lijst te krijgen. Met andere woorden: een herverkaveling van het politieke landschap is op korte termijn weinig waarschijnlijk.

5.

Misschien is het herverkavelingsvraagstuk ook wel niet echt aan de orde. Achter de vraag naar herverkaveling gaat de gedachte schuil dat (1) het huidige partijstelsel geen goede weergave meer vormt van wat onder de kiezers leeft en (2) dat er een ander systeem denkbaar is dat een betere weergave vormt. Voor het eerste deel van die stelling valt alleszins wel wat te zeggen. Zo weten we wel zeker dat kiezers minder partijtrouw zijn geworden. In nagenoeg alle Westerse democratieën neemt het percentage burgers af dat een gevoel van partijbinding zegt te hebben. In de West-Europese landen is het aantal partijleden als percentage van het electoraat gedaald van een gemiddelde van 9,8 procent in 1980 tot slechts 5,7 procent op het einde van de jaren negentig.² Dat is op goed twintig jaar een halvering.

Die cijfers kan je evenwel in twee heel verschillende richtingen interpreteren. Ofwel concludeer je dat het aan de partijen ligt, ofwel aan de kiezers. In de eerste interpretatie moeten er dus andere partijen komen, of moeten de bestaande partijen op zoek gaan naar nieuwe manieren om de kiezers blijvend aan zich te binden. In de tweede interpretatie kan je bijvoorbeeld concluderen dat de tijd voorbij is dat mensen zich blijvend met een of andere groep, ideologie of organisatie identificeren en dat voortaan alle engagementen blijkbaar flexibel en beperkt zijn in tijd. Tegen de eerste interpretatie pleit de afwezigheid

van positieve modellen. Er zijn eigenlijk geen goede voorbeelden van – in het hedendaagse jargon – “best practices”, van partijen die er met succes in slagen de trend om te buigen en kiezers opnieuw langdurig aan zich te binden. Voor de tweede interpretatie pleit dat niet alleen politieke partijen te kampen hebben met ledenverlies en met een afnemende identificatie. Ook kerken, vakbonden, jongerenorganisaties, oude en nieuwe sociale bewegingen, moeten vandaag heksentoe- ren uithalen om leden of geëngageerde vrijwilligers aan zich te binden.

Dan het tweede deel van de stelling: er is een ander partijensysteem denkbaar dat een betere weergave vormt van wat onder de kiezers leeft. In de feiten vind je daarvan – voorlopig althans – geen bewijs. Nergens in Europa vind je tekenen dat één of andere nieuwe partij, partijfusie of herverkavelingsoperatie tot opmerkelijke successen leidt³. Enige tijd terug bestond ter linkerzijde nogal wat interesse voor de Italiaanse Olijfboom-constructie, een samengaan van alle krachten ter linkerzijde van het politieke spectrum. Dat samengaan was ingegeven door het invoeren van een electoraal meerderheids-systeem. Vanaf het moment dat dat meerderheidssysteem werd afgezwakt door sommige zetels opnieuw op evenredige basis toe te kennen, begon de Olijfboom zijn bladeren te verliezen.

In de praktijk is de Vlaamse kiezer al een hele tijd bezig het politieke landschap te herverkavelen. Als je de verkiezingsresultaten van de laatste decennia op een grafiek uitzet, wordt duidelijk dat de traditionele partijen minder dominant zijn geworden en dat de onderlinge verhoudingen tussen de traditionelen zijn verschoven in het voordeel van de liberalen. De groenen en extreem-rechts hebben een vaste plaats verworven, de Volksunie bestaat vooral nog bij gratie van een aantal figuren die lokaal – en in een enkel geval nationaal – een zekere uitstraling hebben. De VLD zou wel eens de nieuwe centrumpartij kunnen worden, zeker als ze er bijvoorbeeld in slaagt de erfenis van de VU op te pikken. Nu het ACW ook in het

publiek naar Agalev lonkt, kan de CVP gemakkelijker doorschuiven naar rechts. Zo krijgen we een politiek landschap met één iets grotere centrumpartij – de VLD – en twee middelgrote partijen – SP en Agalev – ter linkerzijde en – CVP en Vlaams Blok – ter rechterzijde. In statistische termen is dat zo ongeveer wat men noemt een “normale verdeling”.

6.

Overigens: de herverkavelingskwes- tie is inmiddels door de feiten achterhaald. Het idee om oude partijgrenzen te slopen en via nieuwe samenwerkingsverbanden meer aan de tijd aangepaste politieke verhoudingen tot stand te brengen, dateert uit een tijd dat partijen een andere inhoud en betekenis hadden dan nu het geval is. Vandaag zien we een evolutie naar wat wel eens, de “moderne kaderpartij” wordt genoemd.⁴ Partijen hebben zich losgemaakt van het model van de “massapartij” die voor het grootste deel van de vorige eeuw bestond. De massapartij was in de samenleving verworteld. Ze had overal afdelingen en bond de leden aan de partij via een uitgebreid netwerk van verenigingen en organisaties. Die leden vormden niet alleen de voornaamste

*Moderne partijen lijken, gek
genoeg, steeds meer op de
negentiende-eeuwse notabelen- of
kaderpartijen: losvaste verbanden
rond een aantal kandidaten, die
gedragen worden door een kleine
groep professionals.*

bron van inkomsten van de partij, maar ook het politieke kapitaal. Om de zoveel tijd werden de leden gemobiliseerd om de buitenwereld te tonen hoe sterk de partij stond. Binnen de partij bestond ook in mindere of meerdere mate een vorm van interne democratie. De leden – of althans de door hen verkozen afgevaardigden – waren in staat om via partijcongressen de partijleiding tot de orde te roepen, kandidaten aan te duiden voor verkiezingen en te wege- n op de inhoud van de partijprogramma's.

Dat is vandaag wel anders. Moderne partijen lijken, gek genoeg, steeds meer op de negentiende-eeuwse notabelen- of kaderpartijen: losvaste verbanden rond een aantal kandidaten, die gedragen worden door een kleine groep professionals. Die professionals voeren eigenlijk permanent campagne. Ze bepalen ook het programma en de politie-

ke prioriteiten. Op basis van enquêtes en gericht onderzoek bij specifieke doelgroepen houden ze een vinger op de pols van de tijdsgeest. Als een bepaald item niet aanslaat bij de kiezers, adviseren ze politici het te laten vallen. Als een thema scoort, krijgt het alle aandacht. Moderne partijen hebben eigenlijk nauwelijks nog leden nodig. Verkiezingscampagnes worden immers via de media en dan vooral via TV gevoerd. Congressen worden public relations-operaties, waar elke interventie op voorhand is ingestudeerd en kritische stemmen worden geweerd. Verkiezingslijsten worden door de centrale partijleiding samengesteld: of kandidaten een lokale achterban hebben is immers niet meer zo belangrijk, of ze goed scoren in de media wel.

De traditionale massapartij was een instrument voor de emancipatie van een bepaalde groep of klasse. Moderne kaderpartijen zijn vooral vehikels voor de politieke carrière van professionele politici. Campagnes gaan over personen. Politici worden in groeiende mate beoordeeld op basis van hun persoonlijke uitstraling, in plaats van op het door hen gevoerde beleid. In die context lijkt de hele herverkavelingskwesitie iets van een andere tijd. De inhoud en de betekenis van partijen verandert immers ingrijpend. De politiek veramerikaniseert. Het is dan ook best denkbaar dat op termijn het belang, de rol en de functie van de Vlaamse politieke partijen vergelijkbaar wordt met die van de Democraten en Republikeinen. Dan valt er niet zoveel meer te herverkavelen.

Noten:

1. Gerrit Voerman, *Partijfusies in Nederland. Een verkennend seismologisch onderzoek*, Jaarboek 1991 van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen, 1991, p. 123-148.
2. Hierover: Peter Mair, "De toekomstmogelijkheden van politieke partijen, links en de democratie" in: *Socialisme en Democratie*, 2000, 12, p. 554-564.
3. Er is, ter linkerzijde, wel het interessante geval van de Nederlandse Socialistische Partij (niet te verwarren met de sociaal-democratische PvdA). Die slaagt er met een links-populistisch programma in een groeiend aantal kiezers voor zich te winnen en kent ook een opmerkelijke ledenwinst.
4. Hierover: Richard S. Katz en Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy" in *Party Politics*, 1, 1995, p. 5-28.